

ƏLLİ İL AZƏRBAYCAN SƏHNƏSİNDƏ

ən çətini teatrın səhrinə düşüncədi...
(xatirələrim)

...1894-cü ildə Bakı şəhərinin dağlıq hissəsində (16-cı Təzəvir döngəsi, dalan 2, ev N 1) qara daşdan tikilmiş birmərtəbəli iki otaqdan ibarət evdə anadan olmuşam. Atam inşaat işçisi - bənaa olub. Savadsız olmasına baxmayaraq, şeir, qəzəl, nəhə yazmağa təbi güclü idi. Atam ayın beş gününü işləyər, 25 gününü şeir, nəhə yazardı. Bu növ ailə dolandırardı. Böyük qardaşım mollaxanada oxuduğuna görə azacıq savadı vardı. Atam nəhə və qəzəlləri ona yazdırardı. Atam məni mollaxanaya qoymaq istəyirdi. Odu ki, kitab dükanından "çərəkə" alıb gətirdi. Əlimdən tutub məhəlləmizdəki dəllək Mütəllibin dükanına apardı. Dəllək Mütəllib həm dəllək kimi baş qırırdı, həm də 10-12 uşağa dərslər deyirdi. Qurani oxuyub tamamladığına görə atam kimilərin yanında savadı idi. Çərəkəni ölümlü-zülmü bir təhər başa vurdum. Mən bildim nəcə başa vurdum. Molla ayaqlarımı dəfələrlə "fələqqə"yə salıb qanı çıxana qədər cubuqla vurardı. Molla Mütəllib öldəndən sonra atam məni bir iranlı çolaq mollanın yanına qoydu. Çolaq molla savadı idi. Fars dilini Azərbaycan dilinə tərcümə edərdi və bizi başa salardı.

Bir gün atam mollaya ayda 1 manat pul verməyə gücü çatmadığına görə dedi: "Bala, bəsdir oxudun, Qur'anı, az-maz yazmağı da bilirən, daha sənə heç bir şey lazım deyil". Atam üçün başımda çanaqla pəlçiq çəkərdim. Atam səhərdən axşamacan işləyib, 6 abbası günümüzə alardı. 1 abbası da mən. Bakının

dağlıq hissəsindən "Qara şəhər"ə piyada gedib-gələrdik...

Əmim Süleyman Səfərovun Bakının Quba meydanında taxta budkası vardı. Məni atamdan alıb fətir bişirməyə yanına apardı. 16 yaşımacan əmimin yanında işlədim.

Uşaq çağından rəssamlığa çox həvəsliyəm. Şəkillər çəkib budkanın divarlarına yapışdırırdım. Günlərin birində, yəni 1911-ci ildə Çar Rusiyasının Bakıdakı dördüncü "polisiasının akalodiyəniki" (indi milis rayon müfəttişi deyilir) dükanın divarındakı şəkilləri görüb diqqətlə baxdıqdan sonra əmimdən xəbər aldı ki, bu şəkilləri kim çəkib? Əmim məni göstərib dedi: bu uşaq. Dedi, bəs nə üçün bu uşağı oxutdurmursunuz? Əgər bu

uşaq məktəbdə təhsil alsaydı, bundan yaxşı rəssam çıxar. Əmim dedi ki, əvvəllər Bakıda rəssamlıq məktəbi yoxdur. İkincisi də kasıblıqdır. Kişi bir az fikrə gedəndən sonra dedi ki, icazə versəniz, mən bu uşağı Peterburqa pulsuz oxumağa düzəldərəm. O, öz ünvanını yazıb əmimə verdi və dedi ki, qoy bu uşaq iki şəkil çəkib mənim evimə gətirsin. Mən ərizə yazıb şəkillərlə birgə Peterburqa göndərərdim. Ümidvaram ki, bu uşağı studiyaya qəbul edərlər.

Əmim savadlıydı. Bir neçə dəfə səhnədə rol oynamışdı. Yazdığı "Xırdavat alan" musiqili komediyası isə 1916-cı ildə Mirzəzadə Əliyevin iştirakı ilə neçə dəfə oynanmışdı. Əmimin "Elm və cəhalət", "Kəblə Qoçu" əsərləri də dəfələrlə oynanmışdı. "Neşlər" imzalı mənzum felyetonları qəzetlərdə çap olunurdu. O mənim təhsil almağımı ürəkəndən istəyirdi. Bir neçə vaxtdan sonra mənim rus polisi dükanımıza gəlib əmimə dedi ki, uşağın işi düzəlib. Ona bir kitab göndəriblər, yazıblar ki, bu kitabla yaxından tanış olsun, biz onu studiyamıza pulsuz qəbul edirik. Axşam evə gələndə kitabı atama göstərdim və əhvalatı ona danışdım. Atam dedi: "Bəli də, elə bu qalmışdı ki, gedib Rusiyada oxuyub başına saç qoyub şapka geyəsən. Sonra eşidənlər, görənələr desinlər ki, Məşədi Muxtarm oğlu urus olub. Ondan sonra mən camaatın arasına necə çıxa bilərəm. Bundan əlavə bizim şəriətdə şəkil çəkmək günahdır. Çəkdiyən şəkillər o dünyada sənədən can istəyəcək". Heç bir vasitə ilə atamı yola gətirə bilmədim. Bu qərara gəldim ki, atamdan icazəsiz qaçıb gedim Peterburqa. Axı necə gedə bilərdim axı? Heç şəhərin bu başından o biri başına yolu tanıya bilmirdim. İkinci, yol pulunu hardan tapacaqdım. Bu haqda fikirləşib bir neçə vaxt ağır günlər keçirdim. Peterburqdan göndərilən kitabı atam yandırmışdı. Səhnə həvəskarlarından tanışım Soltan Muradovla görüşüb başıma gələn əhvalatı ona danışdım. O, məhəllədə uşaqları başıma yığib evlərdə teatr oynadığını görmüşdü. Dedi, mən bilərəm, sənin aktyorluğa çox həvəsliyəm, gəl

səni aparım "Səfa" maarif cəmiyyətinə, orda həm şəkil çəkərsən, həm də aktyorluq edərsən. Yoldaşım Soltanın bu təklifi ürəyimdən oldu. Çəmbərəkəndə mənim cəmiyyətə getdik. Gördüm atırlar məşq edirlər. Bir tərəfdə durub tamaşa edirdik. Fasilə vaxtı yoldaşım bığsız bir adama yaxınlaşıb, ona nəşə dedi. Fasilədən sonra məşqə başlayanda mənim bığsız adam məni çağırıb, əlimə bir niza verdi dedi ki, dur burda, sənə nə desəm onu da edərsən. Hansı pyesin oynanıldığını yadımda deyil. Ancaq onu bilirdim ki, qarpıyam. Mənim bığsız adam məna tanış gəlirdi, hardasa görmüşdü. Bir qədər fikirləşəndən sonra yadıma düşdü ki, mən "Dursunali-ballıba" komediyasına 30 qəpik verib, bu artistə tamaşa etmişəm. 1909-cu ildə Bakının keçmiş "Duma binasında Hüseyn Ərəblinski "Dursunali-ballıba" komediyasında Ağacəfər Qalibani rolunu oynayırdı. Zərgər Yusif Kərimli isə Dursunəli idi. "Səfa" maarif cəmiyyətinə təkcə bığsız aktyor Hüseyn Ərəblinski idi. Bığlı aktyorlar bu yoldaşlardan ibarət idi: Kəblə Cahangir Zeynalov, Rüstəm Kazımov, Cəlil Bağdadbəyov, Dadaş Bünyadzadə, Cəfər Bünyadzadə, şair Səməd Mənsur, Ağahüseyn Rzayev, Əliakbər Süheyli, Yunis Nərimanov və başqaları. Aktrisalardan Almaxanım, Lizina, Kuznetsova, Şura Olenskaya, Yeva Olenskaya. Əliakbər Süheyli və Yunis Nərimanov da qadın rolları oynayırdı. Biri ticarət işçisi, biri arabacı, biri mülk sahibi, biri kəndli, biri müəllim, biri şair, biri idarə qulluqçusu idi. Bəs bunları nə vadar edirdi ki, peşələrini, sənətlərini atıb pulsuz, təmənnaşız, hacıların, kərbəlayıların, qoçuların təhmətinə dözərək, evlərindən öz ata-analarının geyimlərini gətirib teatrda geyib tamaşa verirdilər? Bunlar teatr özləri üçün gəlir mənbəyi hesab edirdilərmə? Öz ciblərinin xatirini? Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrını Polonskiyə, yəni Hacı Zeynalabdin Tağıyevin kürəkəni Məhəmməd Bağra yalvarıb ölümlü-zülmü ilə teatrı bir gecəlik kirayəyə götürməklə pul qazanmaq fikrinə

düşmüşdülərmə? Yəni yoldaş Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Nəcəfbəy Vəzirov, Süleyman Sami Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə kimi pyes yazanların pula ehtiyacları vardırm? Əlbəttə yox. Bu adamlar xalq arasında çıxmış, mədəniyyətə və sənətin inkişafı uğrunda fədakarlarına mübarizə aparan maarifpərvər adamlar idi.

Mən birinci dəfə "Qaçaq Kərəm" pyesində Qaçaq Kərəm yoldaşlarından Qaçaq Qulunun rolunda çıxış etmişəm. Bu çıxışım mənə çox da ucuz oturmadı. Bir neçə vaxtdan sonra atam xəbər tutmuşdu ki, mən teatrda oynayıram. Bir axşam evə gəldikdə atamı çox acıqlı gördüm. Şam yeməyindən sonra atam dedi: - Deyirlər, sən teatrda oynayırsan. Deməli, hər işimiz düzəlmişdi, bir oyunbazımız çatırmıdı, ha? Dedim, ata, oyunbazlıq deyil, bu da bir sənətdir. Bu sənətin adına incəsənət deyirlər. Atam dedi ki, nə deyirlər desinlər, onə sözlüm yoxdur, mənim sözlümə eşitdiyim tənəli sözlərdədir. Hara gedirəm, deyirlər ki, Məşədi Muxtarm oğlu oyunbazlıq edir. Mən bu tənəli sözləri özümə gora apara bilmərəm. Atamın göndən toxunma bir qamçıyı var idi, o, oturuşu yerdə həmişə başımın üstündə asılırdı. Dedi ki, səhərdən elə yerlərə getməyəcəksən. Atama nə cavab verdim yadımda deyil. Ancaq onu gördüm ki, atam qalxıb qamçını götürdü. Mən cold evdən çıxıb qaçdım. Gündüzlər məşqə gedib, gecələr gəlib xalam-gildə, bibingildə, nənəgildə qalardım. Bir neçə vaxtdan sonra anam atamı bir təhər dilə tutub mənim evə qayıtmagımın icazəsini aldı. Bu şərtlə ki, mən teatrda iştirak etməyim.

Mən incəsənəti çox sevirdim. Fəqət ruhumu əzən bir məsələ var idi ki, o da aktyorların geydiyi kostyumlarla qoyduqlar şapkalarla mənim geydiyim don, çuxa heç də uyğun gəlməyirdi. Özümə paltar almaq üçün "Levli və Məcnun", "Əslü və Kərəm" şəkillərini çəkib satmağa başladım. Əlimə bir qədər pul gələndən sonra gedib özümə hələlik bir şapka, bir köynək, bir də ipəkli toxunma belbağı alıb gətirib evimdə mıxdan

asdim. Bir gün mən evə qayıdanda küçə qapısında anam məni qabaqlayıb dedi ki, evə gəlmə, atan səni tükə-tükə edəcək, o nədi urus şapkası almısən? Yaxın gəl, pəncərədən bax. Mən pəncərəmədən baxıb gördüm ki, atam bel ipini qaçı ilə doğrayır. Şapkamsa mıxdı yoxuydu. Atam şapkayı yandırmışdı. Köynəyə hayıfı gəlmişdi. Mən yenə evdən qaçdım...

...“Səfa” maarif cəmiyyətində ilin 6 ayını tamaşa verərdik, altı ayını bekar qalardıq. Verdiyimiz tamaşalara gələn az idi. Aktyorlarımız teatrların kirayəsini öz ciblərindən verirdilər. Mən havaskar aktyorlara qoşulub Hacı Zeynalabdin Tağıyevin bez fabrikində Balaxanı kəndindəki “Balaxanski krujok”da, Biləcəri dəmir yol klubunda, Qara şəhərdə, Sabuncuda, Suraxanıda və başqa kəndlərdə tamaşa verirdik. Oynadığımızsa Mürməhimud Kazımovskinin “Molla Cəbi”, “Nə qanır, nə qandır”, “Daşım-daşım” komediyalarını və bərpərdəli vödevillərdən “Bizim kirayənişin özüni öldürdü”, “Ac həriflər”, “Dürsunəli-bəllibadi”, “Kimdir müqəssir”, “Axsam səbri xeyir olanda”, “Mən ölmüşəm”, “Kəblə Güzmərinin övroti”, “Xor-xor” idi. Bu tamaşaları verməklə əlimə bir qədar pul salıb özümə geyim düzəltdim.

O zaman tamaşaçıları teatra cəlb etmək üçün aktyorlarımız cürbəcür vasitələr axtarırdı. Zurnaçı dəstəsi dəvət edib, teatrın küçə balkonlarında və teatrların, klubların qapıları ağzında çaldırardıq. 1914-cü ildə görkəmli xanəndə Seyid Şuşinskiyi Tbilisidən Bakıya dəvət etmişdik. Tağıyevin teatr binasında tamaşa başlanmamışdan əvvəl pərdə qabağına üç stul qoyurduq. Seyid Şuşinski, tarçalan Bala və kamançaçı Şaşa pərdə qabağına çıxıb oturdular. Seyid Şuşinski “Heyratı” oxudu. Tamaşa başlama-mışdan əvvəl səhna arxasında bizə belə bir xəbər çatdı ki, iki kəbleyi Azərbaycan qadını gəlib teatrın yuxarı lojasındakı üzü tənziflə tutulmuş lojda oturublar. Biz şadlığımızdan nə etdiyimizi bildirdik. Sonra bizə ikinci

xəbər çatdı ki, salondakı “kişilər” lojadakı qadınlara kartof, pomidor atırlar...

1917-ci ildə Azərbaycan səhnəsinin adlı-sanlı artisti Abbas Mirzə Şərifzadə artistlər ittifaqı təşkil etdi, hətta Üzeyir Hacıbəyovla Hüseyn Ərəblinski artistlər ittifaqından kənardı qaldılar. Mən də həmin ittifaqa daxil ola bilməzdim. Çünki Rza Darablı və Əbülhəsən Anaplı kimi qabaqcıl artistlər var idi. O zaman mənə o qədər də ehtiyac yox idi. O əsnada Zülfiqar Hacıbəyovun imzası ilə bir məktub aldım. Məktubda belə yazılmışdı: cənab Əhməd Anatolski, zat-alilərinizdən acizənə xahiş olunur, zəhmət qəbul edib təşrif gətirəsiniz Üzeyir bəyin evinə. Mən Üzeyir Hacıbəyovun evinə getdim. Qapının zəngini çaldım. Üzeyir Hacıbəyovun qayını Hanəffuz Terequlov qapını açıb məni içəri dəvət etdi. Üzeyir Hacıbəyov pianoda nəsa çalırdı. O məndən soruşdu ki, sən “Arşın mal alan” musiqili komediyasında nökr Vəli rolunu oynaya bilərəmmi? Halbuki, mən bu rolu çoxdan hazırlayıb, oynamağa can atırdım.

Dedim ki, mən bu rola çoxdan hazırım. Üzeyir bəy Vəlinin partiyasını çaldı. Oxuyub oynadım. Dönüb Hüseyn Ərəblinskiyə dedi ki, indi məşqə başlaya bilirik. Tacir Əsgər rolunu oynayan birinci dəfə gördüyüm, tanıdığım Məhəmmədəli Qayıbov idi.

Üzeyir Hacıbəyov tamaşa vermək üçün teatr binası axtarırdı. Çünki Tağıyevin teatrı Artistlər İttifaqının ixtiyarında idi. Üzeyir birinci tamaşanı Musa Nağıyevin “İsmailiyə” binasında tamaşaya qoydu. İkinci dəfə “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyasını hazırlayıb həmin binada oynadıq. Mən həmbal rolunu oynayırdım.

Azərbaycan səhnələrində ilk dəfə Həmbal rolunu adlı-sanlı artistlərimizdən Ələkbər Hüseynzadə oynayırdı. Mən xırda çağımızda Ələkbər Hüseynzadənin əmim Süleyman Səfərovlə bizim evə tez-tez gəldiyini görmüşdüm. Ələkbər Hüseynzadə Həmbal rolunu bir neçə dəfə oynadıqdan sonra Məşədi İbad rolunu oynamağa başlayanda, Rza Darablı və Əbülhəsən Anaplı Həmbal roluna hazırlaşdı, Ələkbər Hüseynzadəni əvəz etdilər. Mənim Həmbal rolunu oynamağımı onlardan fərqləndirdi ki, mən iranlı ləhcəsinə düzgün ifadə etməyimlə bərabər, tez-tez hələzira dair kuptelər yazıb Məşədi İbadın toy məclisində oxuyurdum. Ona baxmayaraq ki, səhnələrimizdə yüzlərcə rol oynayıb tamaşaçı-larımızın rəğbətini qazanmışam, lakin mənim Həmbal və nökr Vəli rolunu oynamağımı taçmaşaçılarınmızın bu günə kimi yadından çıxmayıbdır...

teqdimat
Sonaxanım Hadiyevandır